

KAPITOLA KOMPOZIČNÍ PROSTŘEDKY LITERÁRNÍHO DÍLA

Syžet a fabule

Ve vyprávění je mezi tematickými jednotkami vztah příčiny a následku, souvisejí spolu, dávají plný smysl až po přečtení celého díla – zde, ve vyprávění (na rozdíl třeba od popisu) můžeme rozlišit syžet a fabuli

Fabule: příběh, který se vypráví, to, co se říká; lze ji sekundárně odvodit z dějových sekvencí syžetu (fabuli poznáme, až když dočteme celou knihu)

Fabule může být jednoduchá (např. v pověsti, krátké pohádce, anekdotě) nebo rozvětvená (ve velkých epických žánrech – epos, sága...)

Syžet: způsob, jak se to říká, jak se příběh vypráví, uspořádání dějových složek

Autor vychází od fabule, směřuje k syžetu; čtenář nejdřív poznává syžet, až druhotně, po dočtení, z něj vyvodí fabuli. (Čili v praxi: autor zná nejprve příběh, který chce vyprávět, a uvažuje, jak ho zpracovat do syžetu – čtenář ale postupně poznává syžet, který může být vystavěn např. pomocí návratů v čase, různých dějových odboček apod., takže říct, jaký byl příběh od A do Z, může skutečně až po úplném přečtení díla.)

Mezi fabulí a syžetem je určité napětí, protože často příběh fabule není do syžetu komponován dle pravidel reálného světa (chronologie).

Vzniká také protiklad mezi **časem fabule** (= čas, o němž se vypravuje; časová plocha, na níž se příběh odehrává) a **časem syžetu** (= čas,

v němž se vypravuje). Např. psychologická próza: malý okamžik, blesknutí pocitu či myšlenky, je rozpracováno na několik stran X naopak dlouhé časové období může být shrnuto do 1 věty, odstavce (Domů se vrátil po pěti letech = „reálných“ pět let shrnuto do 1 věty, kterou čteme zlomek vteřiny).

Klasická syžetová osnova:

V epických a dramatických dílech. Objevuje se nejen v klasickém dramatu, ale i ve zcela nových, moderních dram. či epických dílech – zde však nemusí být realizovány všechny její části.

1. **expoziční**: vstup do díla, dozvíme se, kdy a kde se příběh odehrává, zákl. postavy, atmosféra díla
2. **kolize**: rozvíjí se důležité motivy, např. hrdina se střetá s jinými postavami, naráží na překážku; stupňuje zájem čtenáře, diváka
3. **krize**: vyvrcholení děje, vyplývá z toho, co se dělo v předchozích 2 fázích
4. **peripetie**: zpomalení děje před koncem, posouvá děj nečekaným směrem, nový vývoj událostí apod.
5. **katastrofa** či **rozuzlení**: vyřešení konfliktu, uzavření příběhu; v komedii či činohře dáváme přednost termínu rozuzlení; pojem „katastrofa“ jako pojmenování části syžetové osnovy nutně neznamená, že se příběh končí tragicky

Příklad: klasická detektivka: expoziční = uvedení do místa a času, např. ocitáme se na anglickém venkovském sídle, kam se o víkendu sjela společnost; kolize = vyplývají napětí a spory mezi postavami; krize = nalezena mrtvola; peripetie = bude zde velmi obsáhlá, celé vyšetřování vraždy, posunutí nečekaným směrem – např. nové důkazy, další vražda, chystání pasti na vraha apod.; katastrofa = konečné vyřešení, odhalení pachatele.

Motiv: základní jednotka tematické výstavby díla; motivy: hlavní (podílejí se na vytváření tématu, 1 bývá vůdčí, často se opakující –

leitmotiv) x vedlejší (ve vedlejších epizodách apod., pomáhají vylíčit prostředí, dekorativní...)

Jiné dělení motivů: **dynamické** (rozvíjí a posouvají dopředu děj) x **statické** (neposouvají děj, pomáhají třeba vytvořit atmosféru)

V lyrice lze většinou říci, že každá věta má svůj motiv. U rozsáhlejších děl nemůžeme určovat motiv každé věty, zaměřujeme se jen na důležité, nosné, určující motivy v díle.

Je-li motiv základní jednotkou tematické výstavby, řekněme si, co je téma, a jak se má k termínu námět. Námět a téma není totéž, přestože laicky, v běžném hovoru, se tyto pojmy často zaměňují.

Námět = látka literárního díla; představa skutečnosti, zachycená v díle („realita“ může být i nesoučasná – např. historická doba, též ryze fiktivní, fantazijní – např. sci-fi, fantasy, pohádka...). Námět je v textu umělecky zpracován v téma.

Téma: téma je takové, jak autor hodnotí námět (např. po stránce estetické – volí žánr, jazyk, vypravěče atd.; po stránce psychologické – výklad konání lidí; po stránce sociologické – názory na lidskou společnost) atd.; když více autorů zpracuje 1 námět, vzniknou různé knihy s různými tématy (např. námětem je dítě bez rodičů – tento námět zpracuje jeden autor jako tragický psychologický příběh s poselstvím o tom, že nelze mít šťastné dětství, nemá-li dítě rodiče, zalidní ho samozřejmě konkrétními postavami, volí způsob vyprávění X jiný autor uchopí námět a udělá z něj komedii, jejíž hlavní zápletkou bude hledání minulosti hlavního hrdiny – opět má své postavy, svůj způsob zpracování X třetí autor napíše napínavý historický román o hrdinovi, který, i když byl sirotek, v životě plně uspěl; námět byl 1, vznikla 3 zcela rozdílná díla).

Prostor = prostředí lit. díla: obraz vnějšího světa, společenského i přírodního, v díle

Prostor může obsahovat více míst děje, která jsou často v kontrastu (chalupa x zámek)

Prostor můžeme rozdělit třeba na reálný a fantaskní (pohádka, báje, fantasy...).

Často je jedno prostředí dominantní a může dát i název celému žánru (např. školní povídka, venkovský román)

Vylíčení prostředí nemá jen význam „ozdobný“, může se podílet na charakteristice postav, spoluvytváří atmosféru textu apod.

Jaký může být prostor:

1. **konstantní**: u děl odehrávajících se na 1 místě
2. **kontrastní**: obvykle 2 prostory, které jsou protikladné (město x vesnice)
3. **konvergentní**: prostor se během děje stále zužuje (Stín kapradiny – J. Čapek: prchající zločinci mají před sebou na začátku „celý svět“, jejich skutky je však postupně „zaženou do kouta“, cesta je nevyhnutelně vede jen jedním směrem, nakonec dospějí do bodu, kdy už nemají kudy dál prchat)
4. **migrační**: prostor, který se stěhuje (cestování – cestopis, dobrodružný román apod.)
5. **uzavřený**: omezující, vymezující, často spojen s určitými potížemi, nesnázemi, někdy s tajemstvím, zvláštními pravidly (např. Jirotkův Saturnin – dědečkův dům, oddělený od okolního světa rozvodněnou řekou, se stává uzavřeným prostorem, navozujícím nesnáze)
6. **otevřený**: protikladem k předešlému - navozuje dojem svobody, volnosti, nekonečnosti

Čas: projevuje se v díle rozličným způsobem (viz čas fabule a syžetu); základním hlediskem při zjišťování času je však obvykle otázka

(ne)dodržování přirozené časové posloupnosti; podle toho můžeme čas dělit na:

1. **chronologický**: dodržena přirozená časová posloupnost
2. **retrospektivní**: návraty do minulosti
3. **anticipační**: předjímání budoucích událostí, výsledků děje („exkurzy do budoucnosti“, na které vypravěč čtenáře bere; v anticipačním čase není napsáno celé dílo, jen drobné scény či jednotlivé věty – např. „A to ještě nevěděl, že za rok potká lásku svého života.“ = vypravěč nám, čtenářům, jasně odhalil budoucnost postavy)